Коли Гелсен увійшов, інші виробники сторожових птахів уже зібралися. Крім нього, їх було шестеро, а приміщення заповняв синій дим дорогих сигар.

— Привіт, Чарлі! — вигукнув один із них, побачивши його.

Інші теж відірвалися від розмови — рівно настільки, щоб недбало кивнути йому або привітатись. Як виробник сторожових птахів Гелсен був одним з учасників програми "Виробництво заради спасіння"; він згадав про це з кривою усмішкою. Дуже вишукане товариство. Якщо бажаєш рятувати людство, треба виграти конкурс і отримати сертифікований державний контракт.

— Представник уряду ще не прийшов, — сказав Гелсенові один із присутніх. — Він буде за хвилину.

— Нам дають зелену вулицю, — сказав інший.

— Чудово.

Гелсен сів ближче до дверей і оглянув кімнату. Це було схоже на урочисте засідання або зліт скаутів. Шестеро чоловіків, які тут зібралися, цілком компенсували відсутність інших своєю товщиною та вагою. Президент "Саутерн Консолідейтед" на весь голос просторікував про нечувану витривалість сторожового птаха.

Два президенти компаній, які його слухали, широко посміхалися й кивали; один із них намагався вставити зауваження про результати випробувань, які виявили неабияку кмітливість сторожового птаха, інший говорив щось про нові акумулятори.

Інші троє зібралися окремо й, схоже, теж нахвалювали сторожових птахів.

Гелсен зауважив, що всі вони були дуже поважні, трималися прямо, як і личить рятівникам людства. Це не видалося йому смішним. Кілька днів тому він і сам почувався рятівником. Таким собі втіленням святості, з черевцем і лисиною на голові.

Він зітхнув і закурив сигарету. На початку проекту Гелсен був таким самим ентузіастом, як і інші. Він згадав, як сказав тоді Макінтайру, своєму головному інженерові: "Починається нова епоха, Мак. Сторожовий птах вирішує все". І Макінтайр, який також був палким прихильником ідеї застосування сторожових птахів, зосереджено кивав.

Яким геніальним все тоді здавалося! Ось воно просте й надійне рішення однієї з найбільших проблем людства, втілене в кількох кілограмах нержавіючого металу, кристалів та пластмаси.

Можливо, саме тому тепер Гелсена здолали сумніви. Навряд чи людські проблеми вирішуються так легко й просто. Десь повинна бути якась хиба.

Зрештою, вбивство — проблема стара як світ, а сторожовий птах — над сучасне рішення.

— Добродії...

Усі так захопилися розмовою, що ніхто й не помітив, як увійшов представник уряду. Одразу запанувала тиша.

— Добродії, — повторив він, — президент за згодою Конгресу підписав указ про створення в кожному великому й малому місті підрозділів сторожових птахів.

Зала вибухнула оплесками. "Отже, їм, нарешті, було надано шанс врятувати світ, — подумав Гелсен і заклопотано запитав себе: — Що ж тут не так?"

Він уважно слухав представника, який викладав урядову схему розподілу. Країну передбачалося поділити на сім областей, кожну з яких обслуговуватиме й забезпечуватиме один виробник. Це, звісно, означало монополію, але монополію необхідну. Подібно до телефонних мереж, таке рішення відповідало інтересам суспільства. У службі сторожових птахів конкуренція недоцільна. Сторожові птахи служать всім і кожному.

— Президент сподівається, — продовжував представник, — що вся система сторожових птахів буде розгорнута в найкоротший можливий термін. Вам буде надано найвищий пріоритет у постачанні стратегічних металів, робочої сили тощо.

— З нашого боку, — промовив президент "Саутерн Консолідейтед", — ми сподіваємося доставити першу групу сторожових птахів протягом тижня. Виробництво вже налагоджене.

Інші також були практично готові. Підприємства уже давно підготовлені до розгортання масового виробництва сторожових птахів. Остаточні стандарти пристрою погоджені, не вистачало лише останнього слова президента.

— Чудово, — зауважив представник. — Якщо так, я гадаю, ми можемо... Є запитання?

— Так, сер, — сказав Гелсен. — Я хотів би знати, ми випускатимемо нинішню модель?

— Звісно, сказав представник, — вона найдосконаліша.

— У мене є заперечення.

Гелсен підвівся. Колеги пронизували його гнівними поглядами. Він, очевидно, намагався відстрочити настання Золотої Доби.

— У чому воно полягає? — запитав представник.

— Насамперед хочу сказати, що я на сто відсотків за впровадження машини, здатної припинити вбивства. У ній уже давно назріла потреба. Я заперечую лише проти встановлення на сторожових птахах системи самонавчання. По суті, це означає оживити машину, надати їй своєрідної самосвідомості. Цього я схвалити не можу.

— Але ж, містере Гелсен, ви самі запевняли, що без такої системи сторожовий птах буде недостатньо ефективним. За оцінками, тоді птахи зможуть запобігати лише сімдесяти відсоткам убивств.

— Я знаю, — промовив Гелсен. Йому було страшенно незручно, але він уперто доводив своє. — Я вважаю, що довіряти машині рішення, які мають ухвалювати люди, може виявитися небезпечно з морального погляду.

— Та годі вам, Гелсене, — сказав один із бізнесменів. — Немає ніякої небезпеки. Сторожовий птах лише реалізовуватиме рішення, які ухвалювали чесні люди з незапам'ятних часів.

— Гадаю, ви маєте рацію, — погодився представник президента. — Але я можу зрозуміти почуття містера Гелсена. Прикро, що ми змушені довіряти машині проблему, яку мають вирішувати люди. Ще сумніше, що дотримуватися наших закони нам доводиться з допомогою машин. Але не забувайте, містере Гелсен, у нас немає іншого способу зупинити вбивцю раніше, ніж він скоїть злочин. Якщо ми з філософських міркувань обмежимо ефективність сторожових птахів, це буде несправедливо стосовно багатьох безневинних жертв, які щороку гинуть від руки вбивці. Ви не згодні?

— У принципі, згоден, — похмуро сказав Гелсен.

Він і сам говорив собі це тисячу разів, але на душі було неспокійно. Треба поговорити про це з Макінтайром. Зустріч закінчилася, і його вразила несподівана думка. Він посміхнувся. Кумедно, безліч поліцейських залишаться без роботи!

— Як вам таке? — роздратовано промовив офіцер Селтрикс. — П'ятнадцять років у відділі вбивств, і от, будь ласка, мене замінюють машиною. — Він витер величезною червоною долонею чоло й схилився на стіл капітана. — Чудеса науки!

Двоє полісменів, колишніх співробітників відділу вбивств, похмуро кивнули.

— Не хвилюйся, — сказав капітан. — Ми знайдемо тобі місце у відділі крадіжок, Селтриксе. Тобі сподобається.

— Я не розумію, — жалібно промовив Селтрикс. —Якась паршива бляшанка буде розкривати всі злочини?

— Не зовсім так, — зауважив капітан. — Вважають, що сторожові птахи запобігатимуть злочинам до того, як їх буде скоєно.

— Тоді який же це злочин? — заперечив один із поліцейських.

— Не можна ж покарати людину за вбивство, якщо вона нікого не вбила, хіба не так?

— У тому й суть, — сказав капітан. — Вважають, що сторожовий птах зупинить людину, поки вона ще не скоїла вбивства.

— Отже, ніхто нікого не заарештовуватиме? — запитав Селтрикс.

— Я не знаю, як вони даватимуть цьому раду, — зізнався капітан.

Помовчали. Капітан позіхнув і почав вивчати свій годинник.

— Одного не розумію, — сказав Селтрикс, усе ще схиляючись над столом капітана. — Як вони це провернули? Звідки це почалося, капітане?

Капітан допитливо глянув на нього, чи не насміхається, бува. Зрештою, газети вже кілька місяців сурмлять про цих сторожових птахів. Але згадав, що Селтрикс, як і його хлопці, в газетах читає лише новини спорту.

— Гаразд, — промовив капітан, пригадуючи, що він читав у недільних додатках, — ці вчені — криміналісти. Вони вивчали вбивць, хотіли дізнатися, що в них негаразд. І виявили, що їхній мозок випромінює інакшу хвилю, ніж мозок інших людей, і його органи теж діють якось по-особливому. Усе це відбувається саме тоді, коли він готується скоїти злочин. Тож ці вчені сконструювали спеціальну машину, яка вловлює ці мозкові хвилі й у ній запалюється червона лампочка.

— Науковці, — зневажливо промовив Селтрикс.

— Отож спорудили вони цю машину, а що з нею робити, не знають. Вона величезна, з місця не зрушиш, а вбивці біля неї ходять не так часто. Тоді вони виготовили менші пристрої і випробували в кількох поліцейських відділках, здається, один і в нашому штаті. Але користі з них все одно було мало. Вчасно встигнути на місце злочину не вдавалося. Тож змайстрували сторожових птахів.

— Та хіба ж вони зупинять убивць, — недовірливо промовив один поліцейський.

— Звісно, зупинять. Я читав результати випробувань. Ці птахи чують злочинця раніше, ніж він встигне скоїти вбивство. Налітають на нього, б'ють струмом або чимось іншим, і він уже нічого не може.

— То що, капітане, відділ убивств ви закриваєте? —запитав Селтрикс.

— Ні. Залишимо основний кістяк, поки не переконаємося, що ці птахи роблять свою справу.

— Ха, кістяк. Насмішив, — сказав Селтрикс.

— Зрозуміло, залишимо, — повторив капітан. —У будь-якому разі кілька людей знадобиться. Схоже, ці птахи можуть зупинити не всякого вбивцю.

— Як це?

— Мозок деяких убивць не випромінює таких хвиль, — пояснив капітан, силкуючись пригадати, що писали в одній статті. — А може, у них органи працюють інакше чи ще щось.

— А кого вони не можуть виявити? — з професійною серйозністю поцікавився Селтрикс.

— Не знаю. Але я чув, що ці кляті птахи влаштовані так, що скоро дадуть раду всім убивцям.

— Як це?

— Вони здатні навчатися. Я маю на увазі птахів. Точно як люди.

— Жартуєте?

— Зовсім ні.

-Гаразд, — сказав Селтрикс, ~ але свій пугач я триматиму напоготові. Про всяк випадок. Хіба можна довіряти цим науковцям.

— Це точно.

— Птахів якихось вигадали! — Селтрикс презирливо пирхнув.

Сторожовий птах кружляв над містом, повільно описуючи плавну дугу. Його алюмінієвий корпус виблискував у променях ранкового сонця, на нерухомих крилах грали вогники. Птах нечутно висів у повітрі.

Усі його органи чуття працювали на повну потужність. Вбудовані механізми підказували птахові його місцезнаходження, спрямовуючи політ уздовж плавної траєкторії спостереження й пошуку. Його очі й вуха діяли як одне ціле: вишукували й стежили.

Раптом щось сталося! Електронні органи чуття зафіксували сигнал від датчиків. Кореляційний центр проаналізував і порівняв з електричними та хімічними даними, закладеними у файлах пам'яті. Спрацювало реле.

Сторожовий птах по спіралі попрямував у точку на землі, звідки долинав дедалі сильніший сигнал. Він відчував виділення певних залоз і незвичайну хвилю мозкового випромінювання.

У повній готовності та всеозброєнні птах описував коло, виблискуючи в яскравих вранішніх променях сонця.

Дінелі не помітив сторожового птаха, бо був зайнятий іншим. Наставивши револьвер, він уп'явся очима в хазяїна бакалійної крамниці.

— Не підходь!

— Ах ти, щеня! — здоровенний бакалійник підійшов ближче. — Грабувати мене вирішив? Та я тобі всі кістки переламаю!

Бакалійник був чи то дурень, чи то надто хоробрий — анітрохи не побоюючись револьвера, він насувався на злодюжку.

-Ах так! — вигукнув на смерть переляканий Дінелі. — Ну, отримай, кровожере...

Електричний розряд вдарив його у спину. Револьвер випав з рук, розкидавши сніданок, що стояв на підносі.

— Що за чортівня? — здивувався бакалійник, витріщившись на злодія, який нерухомо лежав біля його ніг. Потім помітив срібний відблиск крил. — А щоб мені провалитися! Ці пташенята таки діють!

Він стежив за срібними крилами, поки вони не розчинилися у блакиті неба. Потім зателефонував до поліції.

Сторожовий птах знову описував плавну криву й спостерігав. Його мозковий центр аналізував нову інформацію стосовно убивств. Деякі дані були йому раніше невідомі.

Ця нова інформація миттєво передавалася всім іншим сторожовим птахам, а їхня надходила до нього.

Сторожові птахи неперервно обмінювалися інформацією методами та визначеннями.

Тепер, коли нові сторожові птахи сходили з конвеєра невпинним потоком, Гелсен дозволив собі зітхнути з полегшенням. Робота йде повним ходом, завод так і гуде. Замовлення виконуються без затримок, спершу для великих міст, далі надійде черга містечок і селищ.

— Усе гаразд, шефе, — промовив з порога Макінтайр, він щойно закінчив свій звичайний обхід.

— Чудово. Сідайте.

Огрядний інженер упав у крісло й закурив сигарету.

— Ми займаємося цією справою уже не один рік, —промовив Гелсен, не знаючи, з чого почати.

— Справді, — погодився Макінтайр.

Він відкинувся на спинку крісла й глибоко затягнувся. Макінтайр був одним із тих інженерів, які працювали над створенням першого сторожового птаха. З того часу минуло шість років. Увесь цей час він працював на Гелсена, і вони потоваришували.

— От що я хотів запитати... — Гелсен зробив паузу. Він ніяк не міг сформулювати свою думку. Натомість запитав: — Послухайте, Мак, як ви ставитесь до цих сторожових птахів?

— Хто, я? — Інженер посміхнувся. З моменту зародження первинного задуму Макінтайр їв, пив і спав з думкою про сторожових птахів. Йому ніколи не спадало на думку якось визначати своє ставлення до свого дітища. — Як на мене — це чудова ідея.

— Я не про те, — сказав Гелсен. Нарешті він усвідомив, чого йому не вистачало, — розуміння. — Я хочу сказати, вам не здається, що наділяти машину здатністю мислити небезпечно?

— Не думаю, шефе. А чому ви запитали?

— Розумієте, я не вчений і не інженер. Моя справа рахувати витрати та забезпечувати виробництво, а решта — це ваша турбота. Але як пересічна людина я, чесно кажучи, починаю побоюватися сторожових птахів.

— Для цього немає жодних підстав.

— Мені не подобається сама ідея самонавчання.

— А чому ні? — посміхнувся Макінтайр. — Я розумію. Ви, шефе, як і більшість людей, боїтеся, що одного ранку ваші машини прокинуться і скажуть: "Чим це ми тут займаємося? Краще правитимемо світом!" Ви це маєте на увазі?

— Щось подібне, — зізнався Гелсен.

— Це неможливо, — запевнив Макінтайр. — Сторожовий птах — це справді складна система, але Електронний обчислювач Масачусетського технологічного інституту куди складніший. А все ж у нього немає розуму.

— Так, але сторожові птахи вміють учитися.

— Звісно. Всі нові обчислювальні машини теж уміють. То що, по-вашому, вони діятимуть спільно зі сторожовими птахами?

Гелсенові набрид Макінтайр і ще більше йому набридло бути смішним...

— Це ж факт, що сторожові птахи самі втілюють у практику те, чому навчилися. Ніхто їх не контролює.

— От що вас турбує, — сказав Макінтайр.

— Я вже давно збираюся зайнятися чим-небудь іншим, — сказав Гелсен (до останнього моменту він сам цього не усвідомлював).

— Послухайте, шефе. Хочете знати думку інженера з цього приводу?

— Слухаю?

— Сторожові птахи анітрохи не небезпечніші за автомобілі, обчислювальні пристрої чи термометри. Свідомості й волі в них не більше. Просто вони сконструйовані так, що реагують на певні сигнали, і, вловлюючи їх, виконують певні операції.

— А системи самонавчання?

— Без них не можна, — терпляче пояснював Макінтайр, ніби маючи справу з десятирічною дитиною. — Завдання сторожового птаха полягає в тому, щоб запобігти всім спробам убивства, вірно? Але лише деякі вбивці випромінюють подібні сигнали. Для того, щоб зупинити всіх, сторожовий птах має виробити нові визначення вбивства та співвіднести їх з тим, що він уже знає.

— Мені здається, це якось не по-людськи, — сказав Гелсен.

— Нічого кращого ми не вигадали. Сторожові птахи позбавлені емоцій. Вони міркують не так, як люди. їх неможливо ані підкупити, ані отруїти. Нічого їх боятися.

На столі в Гелсена пролунав виклик селектора. Він не звернув на нього уваги.

— Мені все це відомо, — сказав Гелсен. — Але все одно я часом почуваю себе людиною, що винайшла динаміт. Вона теж вважала, що його використовуватимуть виключно для корчування пнів.

— Але сторожового птаха винайшли не ви.

— Однак я відчуваю моральну відповідальність, бо виробляю їх.

Знову задеренчав сигнал виклику, і Гелсен роздратовано натиснув кнопку.

— Надійшли звіти про перший тиждень роботи сторожових птахів, — сказав секретар.

— І що там пишуть?

— Усе чудово, сер!

— Надішліть мені їх за чверть години. — Гелсен вимкнув селектор і повернувся до Макінтайра, який сірником чистив нігті. — Вам не здається, що в думках людей виникла певна тенденція? їм потрібен механічний бог? Електронний отець?

— Шефе, — сказав Макінтайр. — Вам, мабуть, варто було б докладніше ознайомитися з конструкцією сторожового птаха. Ви знаєте, як влаштовані його системи самонавчання?

— У загальних рисах.

— По-перше, сформульована мета — не дати змоги живим істотам вчинити вбивство. По-друге, вбивство можна визначити як акт насильства, що передбачає руйнування, завдання пошкоджень або жорстоке поводження, з метою припинення життєдіяльності іншого живого організму. По-третє, більшість убивств можна виявити за певними хімічними та електричними змінами в організмі злочинця.

Макінтайр зробив паузу й закурив іншу сигарету.

— Ці три умови визначають звичайні функції птахів. Крім того, є ще дві умови для системи самонавчання. По-четверте, деякі живі організми можуть убивати, не виявляючи ознак, згаданих в умові номер три. По-

п'яте, їх можна виявити за допомогою даних, що застосовуються в умові номер два.

— Розумію, — промовив Гелсен.

— Як бачите, усе це цілком безпечно й надійно.

— Сподіваюсь... — Гелсен вагався. — Що ж, мабуть, усе зрозуміло.

— От і добре.

Інженер підвівся і вийшов.

Кілька хвилин Гелсен думав. Так, у сторожовому птахові просто не може бути нічого небезпечного.

— Надсилайте звіти, — сказав він у селектор.

Високо над освітленими міськими будинками кружляв сторожовий птах. Було темно, але віддалік він міг бачити іншого птаха, а за ним ще одного. Місто було велике.

Запобігати вбивствам...

Роботи побільшало. По невидимій мережі об'єднувала усіх сторожових птахів між собою, безперервно циркулювала нова інформація. Нові дані, нові способи виявлення потенційних убивць.

Ось воно! Сигнал! Два сторожових птахи одночасно попрямували донизу. Один сприйняв сигнал на частку секунди раніше, ніж інший, і впевнено знижувався. Другий повернувся до спостереження.

Умова четверта: деякі живі істоти здатні убивати, не виявляючи ознак, перерахованих в умові третій.

На підставі нової інформації сторожовий птах знав, що цей організм, хоча й не випромінює характерних хімічних та електричних сигналів, усе ж має намір убити.

Сторожовий птах, увімкнувши органи чуття на максимальну чутливість, наближався до цього організму.

Він виявив усе, що потрібно, й спікірував на ціль.

Роджер Греко стояв, притулившись плечем до стіни будинку, руки в кишенях. Ліва рука стискала холодне руків'я револьвера сорок п'ятого калібру. Греко терпляче чекав.

Він ні про що не думав, просто відпочивав біля будинку, чекаючи на одну людину. її треба вбити. Греко не знав чому. Його це не цікавило. Роджер Греко не з тих, хто пхає носа у чужі справи, почасти за це його й цінують. А ще тому, що він майстер своєї справи.

Одна куля акуратно всаджена в голову незнайомій людині. Це не хвилювало його й не викликало відрази. Це була робота, така, як і всі інші. Убити людину. Що тут такого?

Жертва Греко вийшла з будинку. Убивця дістав з кишені револьвер, зняв його із запобіжника, перекинув у праву руку. Усе ще ні про що не думаючи, прицілився...

Його збило з ніг.

Він вирішив, що в нього стріляли. Через силу звівшись на ноги, Греко озирнувся й крізь туман знову прицілився.

Його знову збило з ніг.

Цього разу він спробував прицілитися лежачи. Греко ніколи не відступав.

Ще один удар — і все потемніло. Цього разу назавжди, бо сторожовий птах зобов'язаний охороняти об'єкт насильства, чого б це не коштувало вбивці.

Той, хто мав стати жертвою, пройшов до своєї машини, не помітивши нічого незвичного. Усе відбулося без жодного звуку.

Гелсен перебував у доброму гуморі. Сторожові птахи працювали бездоганно. Число вбивств скоротилося вдвічі й продовжує знижуватися. Темні провулки перестали бути джерелом небезпеки. Після заходу сонця більше не треба обминати парки й спортмайданчики.

Звісно, ще лишаються пограбування, дрібні крадіжки, розкрадання, шахрайство, підроблення документів та інші злочини.

Але це не так важливо. Втрачені гроші можна повернути, а життя — ні.

Гелсен був готовий визнати, що помилявся стосовно сторожових птахів. Вони й справді роблять те, з чим люди впоратися не могли.

Саме цього ранку з'явилися перші ознаки негараздів.

До кабінету увійшов Макінтайр і мовчки зупинився перед столом шефа. Його обличчя було заклопотане й трохи збентежене.

— Що сталося, Маку? — запитав Гелсен.

— Один зі сторожових птахів напав на м'ясника на бійні. Ледь не вбив.

Гелсен на хвилину замислився. Ну, звісно, сторожові птахи рано чи пізно мали до цього дійти. З їхніми системами самонавчання вони цілком могли витлумачити забій худоби як убивство.

— Повідомте заготівельників, нехай впровадять механізацію, — сказав Гелсен. — Мені завжди не подобалося, що тварин забивають вручну.

— Гаразд, — сказав Макінтайр. Він скривив губи, знизав плечима й вийшов.

Гелсен зупинився біля столу й замислився. Отже, сторожовий птах не бачить різниці між убивцею і людиною, яка просто виконує свою роботу. Для нього убивство — це завжди убивство. Жодних винятків. Він насупився. Схоже, системи самонавчання доведеться доопрацювати.

А втім, не надто серйозно. Просто треба підвищити їхню вибірковість.

Він знову сів за стіл і заглибився у папери, намагаючись відігнати давні побоювання.

Злочинця прив'язали до стільця й закріпили до ніг електроди.

— О-о, — простогнав він, майже не усвідомлюючи, що з ним роблять.

На поголену голову вдягнули шолом, затягли останні ремені. Він усе ще неголосно стогнав.

І раптом до кімнати влетів сторожовий птах. Звідки він узявся, ніхто не зрозумів. В'язниці великі, стіни їхні міцні, на всіх дверях замки й засуви, але сторожовий птах сюди проник... Щоб запобігти вбивству.

— Заберіть це звідси! — вигукнув начальник в'язниці й потягнувся до кнопки. Сторожовий птах збив його з ніг.

— Припини! — крикнув один із вартових. Він хотів сам натиснути кнопку й упав на підлогу поруч із начальником в'язниці.

— Це ж не вбивство, дурню! — вигукнув інший вартовий і підняв револьвер, цілячись у блискучого металевого птаха, що кружляв під стелею.

Сторожовий птах виявився моторнішим, і вартового відкинуло до стіни.

У приміщені стало тихо. Трохи згодом людина в шоломі захихикала й знову замовкла.

Сторожовий птах, повільно змахуючи крилами, кружляв під стелею. Він був напоготові.

Убивство треба відвернути за всяку ціну!

Нові дані миттєво передалися усім сторожовим птахам. Ніким не контрольовані, незалежні, тисячі сторожових птахів сприйняли ці дані й почали діяти відповідно.

Не допускати, щоб одна жива істота руйнувала інший живий організм, завдавала йому пошкоджень або жорстоко поводилася з ним з метою припинення його життєдіяльності.

Додатковий перелік дій, яким слід запобігати.

— Но, пішла, окаянна! — вигукнув фермер Олістер і ляснув батогом.

Кінь став дибки, рвонув убік, візок задеренчав і з'їхав з дороги.

— Пішла, сволото! Но!

Олістер знову замахнувся. Але батіг так і не опустився на спину коня. Пильний сторожовий птах відчув насильство й скинув фермера на землю.

Живий організм? Що це таке? Сторожові птахи збирали нові й нові дані, означення розширювались, ставали докладнішими. Роботи, звісно, побільшало.

Поміж стовбурами дерев ледь виднівся олень. Мисливець підняв рушницю й ретельно прицілився.

Вистрелити він не встиг.

Вільною рукою Гелсен витер піт із чола.

— Гаразд, — сказав він у слухавку.

Ще кілька хвилин Гелсен вислуховував потік лайки з іншого кінця лінії, потім повільно опустив слухавку на важіль.

— Що там знову? — спитав Макінтайр.

Він був неголений, краватка розв'язалася, комір сорочки розстебнутий.

— Ще один рибалка, — сказав Гелсен. — Сторожові птахи не дають йому ловити рибу, його родина голодує. Він хоче знати, що ми збираємося з цим робити.

— Це вже скільки сотень випадків?

— Не знаю. Сьогоднішню пошту я ще не переглядав.

— Я вже зрозумів, де ми помилилися, — похмуро промовив Макінтайр.

У нього був вигляд людини, яка точно з'ясувала, яким чином вона підірвала земну кулю... але надто пізно.

— Слухаю.

— Усі ми сходилися на тому, що прагнемо припинити будь-які вбивства. Ми гадали, що сторожові птахи мислитимуть так само, як і ми. А треба було точно окреслити всі умови.

-Наскільки я розумію, нам самим треба було докладно розібратися, що таке вбивство і чому його скоюють, а вже тоді, точно окреслювати будь-які умови. Але якби ми в цьому розібралися, то сторожові птахи були б нам непотрібні.

— Не впевнений. Гадаю, їм просто потрібно було пояснити, що деякі речі, схожі на вбивство, насправді ним не є.

— А все ж чому вони заважають рибалкам? — запитав Гелсен.

А чому ні? Риби й звірі — живі організми. Просто ми не вважаємо, що убивати їх — це вбивство.

Задзвонив телефон. Гелсен поглянув на нього й рвучко натиснув кнопку селектора.

— Я ж сказав — більше ніяких дзвінків. Мене немає. Ні для кого.

— Це Вашингтон, — відповів секретар. — Мені здалося...

— Вибачте. — Гелсен зняв трубку. — Так. Дуже прикро, що й казати... Он як? Гаразд, звісно, я дам розпорядження.

Він поклав слухавку.

— Коротко і ясно, — сказав він Макінтайру. — Нам пропонують тимчасово їх вимкнути.

— Це не так просто, — заперечив Макінтайр. — Сторожові птахи діють незалежно, централізованого контролю над ними немає. Раз на тиждень вони прилітають на техогляд. Тоді й доведеться їх по одному вимикати.

— Гаразд, так і зробимо. Монро на узбережжі вже вимкнув приблизно чверть усіх своїх птахів.

-Сподіваюсь, я зможу поставити в них обмежуючий контур, — сказав Макінтайр.

— Чудово. Я щасливий, — похмуро відповів Гелсен.

Сторожові птахи вчилися дуже швидко, поширюючи й поглиблюючи власні знання. Абстрактні поняття, спочатку окреслені доволі широко, узагальнювалися, використовувалися як керівництво до дії й знову узагальнювалися.

Запобігти вбивству.

Метал і електрони міркують логічно, але не так, як

люди.

Живий організм? Будь-який живий організм? І сторожові птахи почали захищати все живе на планеті.

Муха із дзижчанням влетіла до кімнати й сіла на стіл, зачекала хвилину й перелетіла на підвіконня.

Старий підкрався до неї, замахнувся згорнутою в трубку газетою.

Убивця!

Сторожовий птах кинувся вниз і в останню мить врятував муху.

Старий ще хвилину корчився на підлозі, потім

завмер.

Його вдарило зовсім трохи, але для слабкого, зношеного серця вистачило й цього.

Проте його жертва врятована — це головне. Рятуй жертву, а агресор нехай одержить те, на що заслуговує.

— Чому їх не вимикають?! — гнівно запитав Гелсен. Помічник інженера з техогляду вказав рукою в куток

ремонтної майстерні. Там на підлозі лежав старший інженер, який ще не оговтався від удару.

— Він намагався вимкнути одну з них, — пояснив помічник, ледь стримуючи тремтіння.

— Це смішно. У них немає почуття самозбереження.

— То вимикайте їх самі. До того ж вони, напевно, більше й не прилітатимуть.

Що могло статися? Гелсен почав розуміти що до чого. Сторожові птахи ще не визначили точно, чим відрізняється жива істота від неживої. Коли на заводі "Монро" деяких із них вимкнули, решта, очевидно, зробила з цього певні висновки.

Імовірно, що вони дійшли висновку про те, що й самі —живі істоти.

Ніхто ніколи не казав їм протилежного. До того ж у багатьох аспектах вони діють як живі організми.

Гелсена охопили колишні страхи. Він здригнувся й поспішно вийшов з ремонтної майстерні. Треба швидше відшукати Макінтайра!

Сестра подала хірургові тампон.

— Скальпель!

Вона поклала йому в руку скальпель. Він зробив перший розріз і раптом помітив сторонній об'єкт.

— Хто впустив сюди цю штуку?

— Не знаю, — відгукнулася сестра, її голос через марлеву пов'язку пролунав глухо.

— Заберіть її звідси.

Сестра замахала руками на блискучу крилату машину, але та кружляла в неї над головою.

Хірург продовжував робити розріз, але це вдавалося йому недовго.

Металевий птах відігнав його вбік і насторожено спостерігав, охороняючи пацієнта.

— Зателефонуйте на фабрику! — скомандував хірург. —Нехай вони її вимкнуть.

Сторожовий птах не давав вчинити насильство над живою істотою.

Хірург безпорадно дивився, як на операційному столі помирає хворий.

Сторожовий птах кружляв високо над рівниною, вкритою мережею доріг, що розходилися в усі боки, спостерігав, і чекав. Уже багато тижнів він працював без ремонту й техогляду. Відпочинок і ремонт стали недосяжні, оскільки сторожовий птах не міг допустити, щоб його — живий організм — убили. Саме так сталося з тими, що поверталися на завод.

До програми сторожових птахів було закладено наказ через певні проміжки часу повертатися на завод. Але сторожовий птах корився наказові більш непорушному: охороняти життя, в тому числі своє власне.

Означення вбивства безмежно розширилося, охопити його стало неможливо. Але сторожовий птах на це не зважав. Він реагував на всі сигнали, звідки б вони не надходили і яким би не було їхнє джерело.

Після того як сторожові птахи виявили, що вони самі — також живі істоти, у блоках їхньої пам'яті виникло нове означення живого організму. Воно мало безліч варіантів і різновидів.

Сигнал! Усоте за цей день сторожовий птах ліг на крило й стрімко поринув униз, поспішаючи запобігти вбивству.

Джексон позіхнув і зупинив машину на узбіччі. Він не помітив у небі блискучої цятки. Йому не було чого остерігатися. Адже за всіма людськими уявленнями він і не думав про вбивство.

"Гарне місце, щоб трохи поспати", — подумав він. Сім годин без перепочинку вів машину, тож не дивно, що очі злипаються від утоми. Джексон простягнув руку, щоб вимкнути запалювання...

Щось відкинуло його до стінки кабіни.

— Ти що, здуріла? — запитав він сердито. — Я хочу лише...

Він знову простяг руку, і його знову вдарило.

У Джексона вистачило глузду не робити третьої спроби. Він щодня слухав радіо і знав, як чинять сторожові птахи з непокірливими.

— Дурна залізяка, — сказав він механічному птаху, який завис над ним. Машина нежива. Я не збираюсь її вбити.

Але сторожовий птах знав одне: певні дії припиняють діяльність організму. Автомобіль — це, безумовно, організм, що функціонує. Він зроблений з металу, як і сам сторожовий птах. І він рухається...

— Без ремонту й підзарядки в них вичерпається запас енергії, — сказав Макінтайр, відсуваючи купу папірців.

— І коли це станеться? — поцікавився Гелсен.

— За півроку, за рік. Для гарантії скажемо рік.

— Рік... — повторив Гелсен. — За цей час усьому настане кінець. Чув останню новину?

-Яку?

— Сторожові птахи вирішили, що Земля — живий організм, і не дають фермерам її орати. Все інше, звісно, теж живе: кролики, жуки, мухи, вовки, комарі, леви, крокодили, ворони, а також менші форми життя, такі як бактерії.

— Це я знаю, — сказав Макінтайр.

-А ти кажеш, вони видихнуться за півроку-рік. Йдеться про зараз? Що ми їстимемо через півроку? Інженер потер підборіддя.

— Так, треба щось робити швидко й негайно. Рівновага у природі летить до біса.

-Швидко — це м'яко сказано. Треба щось робити тут і зараз. — Гелсен закурив сигарету, тридцять п'яту за цей день. — Принаймні я можу заявити: "А я ж вам казав!" Та втіхи з того мало. Я винний не менше, ніж решта дурнів-машинофілів.

Макінтайр не слухав. Він думав про сторожових птахів.

— Це схоже на засилля кроликів у Австралії.

— Повсюди росте смертність, — сказав Гелсен. — Голод. Повені. Не можна спилювати дерева. Лікарі не можуть... Що ти казав про Австралію?

— Кролики, — повторив Макінтайр. — в Австралії їх зараз майже не залишилося.

— Чому? Як їх винищили?

— Вивели якийсь мікроб, що вражає лише кроликів. Гадаю, його переносять комарі...

— Дій, — сказав Гелсен. — Вигадай що-небудь. Терміново порадьтесь з інженерами інших концернів. Якнайшвидше. Може, усі разом щось і вигадаєте.

— Гаразд, — сказав Макінтайр. Він схопив аркуш паперу, що був під рукою, і сів до телефону.

— Ну, що я казав? — промовив офіцер Селтрикс, з усмішкою дивлячись на капітана. — Казав я вам, що всі вчені — психи?

— Я, здається, й не заперечував, — зауважив капітан.

— Так, але ви таки сумнівалися.

— Тепер не сумніваюсь. Можеш іти. У тебе повно роботи.

— Знаю. — Селтрикс дістав револьвер, перевірив, чи він у порядку, і знову поклав у кобуру. — Всі наші хлопці повернулися, капітане?

— Всі? — Капітан криво усміхнувся. — У нашому відділі тепер у півтора раза більше людей. Такої кількості вбивств ще ніколи не було.

— Звісно, — сказав Селтрикс. — Сторожовим птахам ніколи, вони рятують вантажівки і не дають павукам полювати на мух.

Він попрямував до виходу, але зупинився й на прощання промовив:

— Запам'ятайте моє слово, капітане, усі машини — безнадійні дурні.

Капітан кивнув.

Тисячі сторожових птахів намагалися перешкодити мільйонам убивств — безнадійна справа! Але сторожові птахи не знали, що таке надія. Позбавлені свідомості, вони не раділи успіхам і не впадали у розпач у разі невдачі. Вони терпляче робили свою справу, реагуючи на кожний отриманий сигнал.

Вони не встигали всюди, але в цьому й не було потреби. Люди швидко зрозуміли, що може не сподобатися сторожовим птахам, і намагалися нічого подібного не робити. Це було небезпечно. Птахи надто швидкі й чутливі — вони миттєво прибували на місце.

Зараз вони діяли рішучіше, ніж спочатку. У їхній первинній програмі було зазначено: якщо інші засоби не допомагають, убивцю треба знищити.

Навіщо церемонитись з убивцею?

Це обернулося несподіваним чином. Сторожові птахи виявили, що за час їхньої роботи кількість убивств і насильницьких злочинів стала збільшуватися в геометричній прогресії. Це було, правда, тією мірою, якою їхнє означення вбивства безперервно розширювалося, охоплюючи дедалі ширше коло явищ. Але для сторожових птахів таке зростання означало лише те, що колишні методи виявилися не досить ефективними. Проста логіка: якщо не діє спосіб А, спробуй спосіб В. Сторожові птахи почали вражати на смерть.

Чиказькі бійні закрилися, худоба у хлівах мерла з голоду, тому що фермери на Середньому Заході не могли косити траву й збирати врожай.

Ніхто ніколи не пояснював сторожовим птахам, що все життя на Землі спирається на строго збалансовану систему вбивств.

Голодна смерть сторожових птахів не хвилювала, адже вона не залежала від їхніх дій.

їх цікавили лише зумисні дії.

Мисливці сиділи вдома, поглядаючи на срібні цятки, що кружляли у небі; їм понад усе хотілося збити їх влучними пострілами! Але стріляти не намагалися. Сторожові птахи миттю реагували на наміри потенційного вбивці й карали їх.

Біля берегів Сан-Педро і Глочестера марно погойдувалися біля причалів рибальські човни. Адже риби — живі істоти.

Фермери обурювалися, сипали прокльонами й умирали, марно намагаючись зібрати врожай. Рослини — живі, їх треба захищати, а картопля, з погляду сторожових птахів, така сама жива істота, як і інші. Загибель польової рослини рівноцінна вбивству президента.

З погляду сторожових птахів.

Певна річ, деякі машини теж живі. Адже самі сторожові птахи — також машини, але вони живі.

Не доведи Господи, вам погано обійтися зі своїм радіоприймачем. Вимкнути його означає вбити. Його голос стихає, червоні лампи гаснуть, і він стає холодним.

Сторожові птахи намагалися охороняти й інших підопічних. Вовків карали за спробу вбивства кроликів. Кроликів знищували за спробу гризти зелень. Плющ спалювали за те, що він намагається задушити дерева.

Метелика було покарано за те, що він хотів образити троянду.

Але за всіма злочинами простежити не вдавалося —сторожових птахів не вистачало. Навіть мільярд не впорався б із непомірним завданням, а їх були лише тисячі.

У результаті над країною ширяла смертоносна сила, десять тисяч ірраціональних блискавок, що безглуздо й сліпо вражають свої жертви тисячу разів на день.

Блискавки, що передчувають кожний твій крок і карають за твої наміри.

— Прошу вас, панове! — благально вигукнув представник президента. — Не можна гаяти часу.

Семеро підприємців разом замовкли.

— Поки нашу нараду офіційно не відкрито, я хотів би зробити заяву, — сказав президент компанії "Монро". —Ми не вважаємо себе відповідальними за теперішній катастрофічний стан справ. Цей проект запропонував уряд, тож він і повинен нести всю відповідальність, моральну й фінансову.

Гелсен знизав плечима. Важко повірити, що лише кілька тижнів тому ці самі люди прагнули слави рятівників світу. Тепер, коли з порятунком не склалося, вони хочуть лише одного: уникнути відповідальності!

— Хочу вас запевнити, про це можете не турбуватись, — сказав представник. — Нам треба поспішати. Ваші інженери добре попрацювали. Я пишаюся вашою готовністю співпрацювати й допомагати в скрутні часи. Вам надаються усі права й повноваження щодо впровадження наміченого плану.

— Хвилинку! — сказав Гелсен.

— Немає часу!

— Цей план не годиться.

— Ви гадаєте, він не спрацює?

— Звісно, спрацює, але, боюсь, ліки виявляться гіршими, ніж хвороба.

Виробники дивилися на Гелсена так, ніби хотіли його задушити на місці. Але він не здавався.

— Невже ми нічому не навчилися? — сказав він. —Невже ви не розумієте, що людство повинно навчитися саме вирішувати свої проблеми, а не доручати це машинам.

— Містере Гелсен, — перервав його президент компанії "Монро", — я б з радістю послухав ваші філософські міркування, але на жаль, людей убивають, врожай гине. У деяких районах країни почався голод. Зі сторожовими птахами треба покінчити і негайно!

— З убивствами теж треба покінчити. Пам'ятаєте, як усі ми з цим погодилися. Але спосіб вибрали негодящий!

— Що ви пропонуєте? — запитав представник президента.

Гелсен глибоко вдихнув, зібрав усю свою мужність і промовив:

— Почекаємо, поки сторожові птахи самі вийдуть з ладу.

Відповіддю йому став вибух обурення. Представник уряду ледве його вгамував.

— Нехай ця історія буде нам уроком, — наполягав Гелсен. — Ми повинні визнати, що помилялися, намагаючись вирішувати проблеми людства механічними засобами.

Почнімо спочатку. Машини потрібні, безперечно, але не в ролі суддів, вчителів та наставників.

— Це просто смішно, — сухо сказав представник. — Ви перевтомилися, містере Гелсен. Спробуйте опанувати себе. — Він відкашлявся. — Згідно з розпорядженням президента вам усім доручено реалізувати запропонований вами план. — Він пронизливо поглянув на Гелсена. — Відмова прирівнюється до державної зради.

— Я зроблю все, що в моїх силах, — сказав Гелсен.

— Гаразд. За тиждень складальні конвеєри мають видати продукцію.

Гелсен вийшов на вулицю. Його знову мучили сумніви. Чи мав він рацію? Може, в нього надто бурхлива уява? І, звісно, він не зумів докладно пояснити, що його тривожить.

А сам він це розуміє?

Гелсен тихо вилаявся. Чому він ніколи не буває хоч у чому-небудь впевнений? Чи є якісь цінності, на які можна було б спертися?

Він поквапився до аеропорту, треба швидше на завод...

Тепер сторожовий птах діяв не так стрімко й точно. Від неперервної роботи багато делікатних елементів його механізму спрацювалися й розрегулювалися. Але він мужньо відгукнувся на новий сигнал.

Павук напав на муху. Сторожовий птах кинувся на допомогу.

Одночасно він відчув щось вгорі над собою. Сторожовий птах повернув назустріч.

Почувся тріск, по крилу сторожового птаха ковзнув електричний розряд. Він відповів гнівним ударом, але нападник збільшив швидкість і ухилився, завдаючи нового нищівного удару.

Сторожовий птах упав, але встиг надіслати повідомлення побратимам. Терміново! Нова небезпека для життя живих організмів небезпечніша від усіх, знаних раніше!

Сторожові птахи по всій країні прийняли повідомлення, їхній мозок запрацював, шукаючи відповіді.

— Отже, шефе, сьогодні збили п'ятдесят штук, — сказав Макінтайр, заходячи до кабінету Гелсена.

— Добре, — відгукнувся Гелсен, не підводячи очей.

— Не надто добре. — Інженер опустився на стілець. —Господи, як я втомився! Учора збили сімдесят два.

— Знаю, — сказав Гелсен.

На його столі лежали кілька десятків позовів, які він у розпачі пересилав урядові.

-Думаю, вони незабаром надолужать, — впевнено пообіцяв Макінтайр. — Ці Яструби чудово пристосовані до полювання на сторожових птахів. Вони сильніші, моторніші й краще захищені. Швидко ми налагодили їхнє виробництво, авжеж?

— Так...

— Але й сторожові птахи теж не дурні, — додав Макінтайр. — Вони вчаться знаходити укриття. Хитрять, вивертаються, випробовують фігури вищого пілотажу. Кожний збитий птах встигає щось підказати іншим.

Гелсен мовчав.

— Але все, що вміють сторожові птахи, Яструби роблять ще краще, — вів далі Макінтайр. — У них вмонтовано спеціальні системи самонавчання полюванню. Вони гнучкіші, ніж сторожові птахи, і вчаться швидше.

Гелсен хмуро підвівся, потягнувся й підійшов до вікна. Небо було порожнє. Гелсен подивився у вікно й раптом зрозумів: з ваганнями покінчено. Правильне чи ні, але рішення прийнято.

— Послухайте, — запитав він, усе ще вдивляючись у небо, — а на кого полюватимуть Яструби, коли переб'ють усіх сторожових птахів?

— Тобто як? — розгубився Макінтайр. — Н-ну... так, адже...

— Ви б краще заради безпеки сконструювали що-небудь для полювання на Яструбів. Про всяк випадок.

— Ви гадаєте...

— Я знаю одне: Яструб — механізм самокерований. Так само як і сторожовий птах. Свого часу всі доводили, що, коли керувати сторожовим птахом дистанційно, він буде надто повільним. Думали лише про те, як зробити його якомога швидшим. Жодних стримуючих центрів не передбачили.

— Ми щось вигадаємо, — спроквола сказав Макінтайр.

— Ви випустили в повітря машину-агресора. Машину-убивцю. Перед цим була машина проти убивць. Наступний апарат так чи інакше доведеться зробити ще самостійнішим — так?

Макінтайр не відповів.

— Я вас не звинувачую, — сказав Гелсен. — Це моя провина і всіх інших.

За вікном у небі промайнула блискуча цятка.

— От що виходить, — сказав Гелсен, — коли ми доручаємо машині справи, за які повинні відповідати самі.

Високо в небі Яструб знищив сторожового птаха. Броньована машина-вбивця за кілька днів багато чому навчилася. її єдиним призначенням було убивати. Зараз вона спрямована проти певного виду живих організмів, металевих, як і сам Яструб.

Але щойно Яструб зробив відкриття: існують й інші види живих організмів...

Їх теж треба знищувати.